

ІСТОРІОГРАФІЯ ПРОБЛЕМНИХ ПИТАНЬ ЦЕНТРАЛЬНОЄВРОПЕЙСЬКОГО РЕГІОНУ

Головну увагу в дослідженні звернуто на розкриття особливостей історіографії питання Центральної Європи у польській, угорській, австрійській історіографії, специфіку сучасних інтерпретацій Центральноєвропейського регіону.

Ключові слова: Центральна Європа, історіографія, Центральноєвропейський регіон.

Главное внимание в исследовании обращено на раскрытие особенностей историографии вопроса Центральной Европы в польской, венгерской, австрийской историографии, специфику современных интерпретаций Центральноевропейского региона.

Ключевые слова: Центральная Европа, историография, Центральноевропейский регион.

The main attention in research is turned to disclosing of historiography features of the Central Europe in the Polish, Hungarian, Austrian historiography question, peculiarity of modern interpretations of the Central Europe region.

Key words: the Central Europe, a historiography, the Central Europe region.

Тема Центральної Європи, окреслення меж чи території Центральноєвропейського регіону, визначення країн, які входять до цього регіону, є вже традиційно дискусійним питанням історіографії не тільки країн власне регіону, а й її сусідів, більше того – це питання глобального рівня. Тематика Центральної Європи, як і Центральноєвропейський регіон були і є питаннями стратегічного характеру і входять до сфери впливу, інтересів США, ЄС, Росії тощо. Отже, комплексне вивчення цієї проблеми вимагає використання міждисциплінарного підходу із застосуванням інструментарію історії, політології, теорії міжнародних відносин, філософії, культурології, економіки. Геополітичні підвалини значення ролі Центральноєвропейського регіону сформулював відомий англійський учений та політик сер Хальфорд Джон Макіндер у праці «Демократичні ідеали і реальність»: «Хто панує в Східній Європі, той керує Серцевою землею; хто панує в Серцевій землі, той керує Світовим островом; хто панує на Світовому острові, той керує світом».

Важливими і актуальними проблемні питання Центральної Європи є і для України. Так, у культурно-філософському вимірі питання центрально-європейськості постають більшою мірою в контексті набуття соціумом України європейської ідентичності. У практичній площині – це питання реалізації національних інтересів України в контексті зовнішньої політики у центральноєвропейському регіоні включно. Нині Україна заново відкриває для себе Центральну Європу, за умов зміни геополітичного статусу Центральноєвропейського регіону (як складової Європейського Союзу і НАТО), розширення європейського інтеграційного простору впритул до західних кордонів нашої країни. Утім, як в теорії, так і на практиці це відбувається дуже повільно і не набуло системного характеру.

Рівень вивчення проблематики Центральноєвропейського регіону (Польща, Угорщина, Чехія, Словаччина) в українській історіографії залишається недостатнім. В Україні не існує потужних академічних науково-дослідних установ, які б системно вивчали виключно проблемні питання країн Центральної Європи. І як негативний наслідок цього – немає академічного рівня, монографічних праць, щорічників, присвячених сучасній центральноєвропейській проблематиці. Правда, є наукові відділи в структурі НАН України, де центральноєвропейські студії презентовані у вимірі двосторонніх зв'язків України і країн Центральної Європи чи у контексті конкретних опрацювань окремих проблем з питань міжрегіонального економічного співробітництва, міграції, меншин тощо. Питання стану сучасної історіографії країн Центральної Європи висвітлюються у відповідних розділах кандидатських чи докторських дисертацій, які присвячені двостороннім міждержавним зв'язкам України. Поза увагою вчених України залишається компаративний аналіз концептів і порівняльної історії країн Центральної та Східної Європи.

Таким чином, незважаючи на наявність значної кількості публікацій із деяких проблемних питань країн Центральної Європи у фахових наукових виданнях України («Міжнародні зв'язки України», «Політика і час», «Регіональна економіка», «Стратегічна панорама», «Політична думка»), вагомих наукових монографічних досліджень явно обмаль. Відзначимо праці вчених

Інституту національних відносин і політології НАН України – «Україна в сучасному геополітичному просторі: теоретичний і прикладний аспекти» (2002) та книги з історії Польщі, Угорщини. 2007 р. вийшла друком монографія Г. Зеленько «Політична «матриця» громадянського суспільства: досвід країн Вишеградської групи та України», присвячена порівняльному аналізу (на прикладі країн Вишеградської групи та України) сукупності політико-правових інститутів та механізмів (ендогенного та екзогенного характеру), під впливом яких перехідні суспільства набувають рис громадянського. В ній розглянуто політико-правові питання, які, на перший погляд, тільки опосередковано стосуються загальної ситуації соціальної активності, однак за вмiлого використання їх, можуть стати ефективними інструментами як для формування демократії, так і для переходу суспільства у якість громадянського¹.

Привертають увагу наукові видання Національного інституту стратегічних досліджень, які містять глибокий і своєрідний аналіз різних сучасних аспектів впливу «східного» розширення Європейського Союзу на Україну. Безперечно, заслуговують на увагу й видання науковців Інституту світової економіки та міжнародних відносин та Інституту історії України НАН України, зокрема ті, що стосуються ґрунтовного аналізу міжнародних відносин в Європі в контексті розширення Європейського Союзу та вивчення проблемних питань соціально-політичного виміру адаптації держав до стандартів ЄС². Конкретно досліджуваній проблематиці історіографії Центральної Європи присвячено праці відомого вченого В. Левандовського³.

Метою цього дослідження є розкриття особливостей історіографії питання Центральної Європи – у польській, угорській, австрійській, українській, російській історіографії. Основні завдання, які визначаються і вирішуються в його ході, такі: проаналізувати еволюцію зміни концепту ідеї Центральна Європа, з'ясувати особливості сучасних інтерпретацій Центральноєвропейського регіону істориками, політологами, економістами, філософами Європи. Історіографія концепту, ідеї Центральна Європа в українській історіографії презентована, передусім, публікаціями культурологічного плану, філософських есе, політологічних студій. Центральноєвропейська тематика у вітчизняній історіографії сфокусована, по-перше, на ідеалізації питання європейської ідентичності, точніше на відповідності чи набутті європейської ідентичності. В цьому зв'язку заслуговують на увагу видання культурологічного часопису «Критика» та львівського незалежного культурологічного журналу «І», (нааявними є спецвипуски, присвячені центральноєвропейській тематиці), на сторінках яких подано дискусії стосовно Центральної та Східної Європи, цивілізаційних розломів, формування європейської ідентичності. Зокрема, це публікації М. Рябчука, Ю. Андруховича, Т. Возняка, А. Портнова та ін. Здебільшого ці розвідки свого роду відповідь на так зване Меттерніхівське бачення «недо-Європи» чи «напів-Європи». Як відомо, свого часу канцлер Австрії стверджував, що Азія починається за огорожею його саду, тобто десь неподалік від східної околиці Відня. «Захід завжди усвідомлював, що на схід від Ельби й Меттерніхового саду лежить також Європа, дарма що значно бідніша і упослідженіша, яка не прийняла свого «азіатського» статусу добровільно», – зазначив М. Рябчук, виокремлюючи причини формування таких метакультурних систем як Схід і Захід⁴.

Польська дослідниця, професор Варшавського університету О. Гнатюк у праці «Прощання з імперією: Українські дискусії про ідентичність» проаналізувала дебати українських інтелектуалів навколо національної та культурної ідентичності на зламі ХХ і ХХІ ст. Дискусії розглянуто нею в ширшому контексті центрально-східноєвропейських дебатів про ідентичність. Аналіз дискурсу ідентичності дає змогу розглядати різні рівні та виміри українських дискусій і, водночас, застосовувати інтердисциплінарний підхід. У її дослідженні описано різноманітні, часто конкурентні проекти, зокрема нативістські та модернізаційні. Вона спромоглася віднайти майже всі течії, властиві центральноєвропейським дискусіям про модернізацію: «В кожній з культур – чеській, польській, угорській, словенській і хорватській – центральноєвропейський дискурс успішно протиставляв себе уніфікаційним тенденціям у культурі, тобто витворенню з національної культури різновиду спільної, соціалістичної культури, а в результаті – й спільної ідентичності. Центральноєвропейський дискурс становив собою заманливу пропозицію національної ідентичності, вписаної в європейський контекст і водночас такої, що виразно дистанціювалася від Радянського Союзу. Щоправда, ця дистанція зберігалася й щодо Німеччини – все ще надто давалася взнаки «Mittleuropa»⁵.

Фактично після 1989 р. відбулися докорінні суспільно-політичні та економічні трансформації у Східній чи то Центрально-Східній (як тоді називали цей регіон) Європі, у реальному житті і в світогляді дослідників «Східна Європа» перемістилася на Схід. Радикально змінився власне геополітичний статус регіону – як Центральноєвропейського регіону із чітким стратегічним

напрямом якнайшвидшої його євроатлантичної інтеграції. Безперечно, масштабні геополітичні зрушення 1989–1990 рр. мали великий вплив і на розвиток системи міжнародних відносин та процесів у Європі, отже вони екстраполюються у той час у ширшому контексті метакультурних систем, таких як Схід і Захід.

Представники польської, угорської, чеської історичної науки, вчені-емігранти завжди вважали цей регіон центральноєвропейським. Есе М. Кундери «Трагедія Центральної Європи» стало каталізатором широкої центральноєвропейської дискусії серед західних інтелектуалів⁷.

Вважаємо зайвим характеризувати чи цитувати ідеологеми радянських істориків стосовно дефініцій розглядуваного регіону. Науковці відділу всесвітньої історії та міжнародних відносин Інституту історії України НАН України відзначають, що «після періоду «холодної війни» трансформаційне геополітичне поле регіону за критеріями сталості стратегічної орієнтації та ступеня успішності демократичних реформ умовно можна поділити на три наступні зони: перша – суто Центральна Європа (її ядро), тобто країни Вишеградського блоку (Польща, Угорщина, Чехія, Словаччина); друга зона – Південно-Східна Європа; третя зона – так звана Центрально-Східна Європа, яка утворилась з колишніх європейських республік СРСР»⁸.

Найбільш предметно і системно проблему історіографії Східної, Середньої, Центральної Європи досліджує В. Левандовський, вчений Інституту філософії НАН України. Передумови, суть і особливості еволюції ідеї Центральної Європи він аналізує крізь призму концептуальних узагальнень Р. Челлена (Україна в Першій світовій війні), Х. Макіндера (Євро-Азія та Україна), К. Хаусхофера (К. Хаусхофер та Друга світова війна), М. Вебера (Україна в геополітичних міркуваннях М. Вебера), Р. Сетон-Вотсона («Нова Європа»). Особливу увагу дослідник приділив аналізу поглядів зазначених вище вчених щодо України чи східної політики.

Узагальнюючи концепції Центральної Європи, В. Левандовський зазначив, що західною наукою вироблено два основоположних підходи. Перший, репрезентований англійською (а також французькою) думкою, виходить з необхідності перетворення цього регіону на зону *cordon sanitaire*, що має відокремити життєві світи двох антиномічних цивілізацій Сходу та Заходу. Згідно з цією візією східноєвропейська смуга має виконувати роль буфера, що пом'якшує тиск Сходу та нейтралізує його експансіонізм; очевидно, що подібна «splendid isolation» між двома світами прирікає східноєвропейські країни на швидке виснаження сил у нерівному протистоянні Сходові.

Інші підходи стосовно майбутнього Східної Європи було запропоновано в Німеччині; на загал їх можна класифікувати як східно- та західноорієнтовані. Ця різноспрямованість відбиває культурно-історичний дуалізм Німеччини, константою історичного буття якої був діалог двох – з огляду на суспільно-політичні, культурні та релігійні виміри – частин (східної та західної), причому протистояння «Захід-Схід» часто має характер не стільки географічний, скільки культурно-цивілізаційний. З перемогою східної, пруської орієнтації світ став свідком не лише суголосності й зближення Німеччини з іншим носієм східної традиції – Росією, а й їхнього повного погодження у спільних діях супроти решти європейського світу, як це відбувалось упродовж ХІХ ст. та першої третини Другої світової війни⁹.

Симптоматично, якраз у польській, чеській, а ще більше в угорській історіографії визначення, дослідження концепту, ідеї, теми Центральної Європи було і є актуальними і важливими для вивчення як у ХХ ст., так і в ХХІ ст. І що особливо важливо підкреслити – не тільки з точки зору завжди сучасних політичних контекстів чи політичних міркувань. Саме в Польщі і Угорщині, у цих двох країнах, вельми актуальними є дискусії щодо категорії, поняття Центральної Європа, і відповідно, наявним є потужний доробок літератури з тематики вивчення Центральної Європи.

Польську історіографію питання Центральноєвропейського регіону презентують фундаментальні праці О. Галецького, П. Вандича, Є. Клочковського. Американський історик польського походження П. Вандич у науковому дослідженні «Ціна свободи. Історія Центрально-Східної Європи від Середньовіччя до сьогодення» Центрально-Східну Європу окреслює в межах історичної Речі Посполитої, земель Корони святого Вацлава й земель Корони святого Стефана: «Із них постали новітня Польща, Угорщина й Чехословаччина (згодом Чехія і Словаччина). Мій підхід і спроби його визначити мають свої витоки в синтезах видатного польського історика Оскара Галецького, а надто його праці «Кордони та поділи Європейської історії». У своїх дослідженнях він опирається такому поділові Європи, що визнає лише схід і захід, натомість зазначає, що існує також серединна Європа, яка в своїй західній частині охоплює передовсім германські країни, а в східній – переважно слов'янські»¹⁰.

Визначаючи так би мовити перехідний характер цього регіону, П. Вандич підкреслив: «термін «Центрально-Східна Європа» випадковий. Він постав із потреби визначити регіон, який не є ціл-

ком ані Заходом, ані Сходом, а є «серединною зоною» або «землями поміж» – дехто так і називав свої праці на цю тему¹¹. Інший відомий польський історик Є. Клочовскі у праці «Історія Центрально-Східної Європи»¹² обґрунтовує свій вибір саме цієї категорії, апелюючи до праць теж американського дослідника польського походження О. Галецького. І визначає межі регіону територією Польського королівства і Великого князівства Литовського, а також історичних королівств Чехії та Угорщини. Слід відзначити, що Україну Є. Клочовський відніс до Європи. Специфіку цього регіону Є. Клочовський визначає також і у символі моста, який, на думку вченого, з'єднує Схід і Захід¹³. Утім, зазначимо, що категорія цього регіону в О. Галецького саме як «Східно-Центральної Європи» визначається більш категорично, а саме як чітке відмежування від регіону Східної Європи і спрямування розвитку регіону у напрямі до Західної Європи¹⁴. Визначаючи суть центральноевропейських дебатів, польська дослідниця, професор О. Гнатюк виокремлює дві проблеми. По-перше, поляки, що брали участь у цій дискусії, частіше наголошували на своїй причетності до Європи, аніж до Центральної Європи. По-друге, попри близькі контакти з польським інтелектуальним середовищем, українські есеїсти радше уникали посилення на польський контекст, оскільки такі посилення вимагали б вироблення певної позиції стосовно концепції Речі Посполитої обох народів як прообразу сучасної Центральної Європи, а це було б не вигідно, бо суперечило б українській концепції Центральної Європи¹⁵.

Змістовними щодо аналізу розвитку польської історіографії у питанні Центральної Європи є видання англійською мовою «Центральна Європа. Нові аспекти спадщини». Це збірник матеріалів міжнародної однойменної конференції, проведеної у Кракові 2001 р., а 2003 р. їх видано за редакцією Я. Пурчали, професора Ягелонського університету. Він містить низку положень у тридцяти публікаціях, які спонукають до наукової полеміки¹⁶. Вчені Польщі і Європи, досліджували історичний досвід розвитку Польщі та інших країн у центральноевропейському просторі, аналізуючи саме роль Польщі і виокремлюючи так зване українське питання. Найбільші за обсягом статті П. Новина-Конопки та М. Сиелського присвячено Люблінській унії 1569 р., більше того, робляться спроби пошуків історичних паралелей цієї унії з сучасним Євросоюзом.

Видатний польський історик А. Подража обґрунтовує концепт Центральної Європи, спочатку виокремлюючи фактори, які відрізняли його від Західної Європи та Східної Європи у культурно-цивілізаційному, соціально-економічному вимірах. Він зауважив, що із приєднанням до ЄС цей регіон приєднується до Західної Європи. Особливий акцент дослідником зроблено щодо європейського виміру України та Білорусі, які мають візантійські корені й західні традиції культури. Критичні зауваження П. Вандича стосувались міфів національного забарвлення у суспільстві країн Центрально-Східної Європи, як-от характеристики ментальності «фортеці в облозі», проблем перервності й безперервності держав регіону, що посідають значне місце в історії та ідентичності народів регіону¹⁷.

Авторами наступних розділів виступили австрійці – визначні експерти з питань Центральної Європи Е. Бушек і Е. Брікс. У виступі Еміль Брікс «майбутнє Центральної Європи», фактично аналізує історію концепції Міттелевропа, її еволюцією у 1980-х рр. у форматі концептуальних узагальнень Кундера – Гавел – Конрад – Сюч, які визначили історичну значимість цього «перехідного, серединного» регіону. До речі, як свідчать інші, змістовніші публікації Е. Бікса, регіон Центральної Європи на заході він окреслює кордонами Австрії і повністю виключає з нього Німеччину¹⁸.

Зазначимо, що всі дослідники власне з Центральної Європи виключають із регіону Німеччину (як передвісника домінування німецької цивілізаційної місії у цьому просторі); в австрійських дослідників погляди щодо причетності Німеччини до Центральноевропейського регіону є різними – тут наявна значна кількість праць як прибічників, так і противників такого трактування Німеччини як складової регіону чи окреслення широкої шкали інтересів сучасної Німеччини в регіоні.

Узагальнюючи польський дискурс концепту Центральної Європи, точніше її різновидів, відзначимо декілька особливостей. Польський погляд на Центральну Європу суттєво відрізняється з-поміж інших як в регіоні, так і у загальному науковому дискурсі. По-перше, це відмінність полягає в окресленні східних кордонів Центральної Європи. Саме польські історики, науковці певні частини України та Білорусії вважають складовими Центральної Європи. Фактично, окрім поляків мало хто навіть згадує про Україну. Відповідно Литву також вважають центральноевропейською країною. По-друге, з теоретико-методологічної точки зору цікавим є і визначення провідної ролі Польщі з-поміж країн Центральної Європи у європейському вимірі (це простежується як у монографічних працях власне історії регіону, так і у двосторонніх

відносинах, наприклад з Литвою, Україною, і навіть у сучасному політичному житті). Безперечно, тут чітко визначилася і визначається нині бажання Польщі перебрати на себе роль регіонального лідера.

Можливо через мовний бар'єр (хоча більшість видань публікується і англійською мовою) незначним за обсягом – є огляд угорської історіографії питання Центральної Європи в Україні.

Цілком справедливо можна стверджувати про гаявність угорських історичних традицій вивчення проблемних питань Центральної Європи. Навіть концептуальні узагальнення польських та чеських істориків, дослідників стали знаними у світі після того, як угорці почали видавати з 1930-х рр. «Archivum Europae Centro-Orientalis».

З точки зору історіографії дослідження питання розвитку, еволюції ідеї, концепту «Центральна Європа» найбільш комплексно і системно презентовані в таких англійськомовних виданнях: «Cadmos» (спецвипуски за 1983. – № 23/24; 1987. – № 39); «Cross Currents» (США, щорічник Центральної Європи, видається з 1982 р.). А в німецькомовних виданнях – «Europäische Rundschau» (Відень, видається з 1970 р.); «Mitteleuropa» (Відень, видається із 1986 р.); «Die Neue Gesellschaft» – спецвипуск за 1986 р., № 7; журнал «Pannonia» (цікаво, що редакції цього центральноєвропейського журналу знаходяться у Кішмартоні, Братиславі, Будапешті, Люблянці, Загребі), який виходить з 1972 р. німецькою мовою, а з 1979 р. видається також і угорською мовою. Журнал культурного спрямування тоді ще чехословацької опозиції – «Proměny» постійно висвітлював питання Центральної Європи. Важливим є спецвипуск № 1 за 1986 р. Другий центральний журнал тоді ще чехословацької еміграції у Мюнхені – «Svědectví» теж присвятив окремий номер питанню ідеї «Центральна Європа» (1985, № 74)¹⁹.

Найбільш вдалим періодичним виданням серед подібних, які системно висвітлюють центральноєвропейську тематику, слід вважати угорськомовне видання щоквартальник «Європейський мандрівник». Дослідженню ідеї Центральної Європи присвячено не тільки спеціальні номери (№ 3/2004) журналу, власне кожний його номер містить статті щодо проблематики минувшини і сучасності центральноєвропейськості. На сторінках цього вельми респектабельного видання опубліковано інтерв'ю з «першими особами» політичного і культурного життя країн Центральної і Західної Європи, а також філософсько-культурологічні есе щодо центральноєвропейськості майже усіх без винятку представників народів Європи. Проте більшість публікацій – філософського, історичного, країнознавчого і культурного характеру²⁰.

Принципова відмінність вельми респектабельного «Європейського огляду» (видається угорською і англійською мовою) полягає в тому, що це видання містить публікації міжнародно-політичного, політико-економічного, філософського характеру. Наявними є серйозні аналітичні розвідки з актуальних чи то проблемних історичних питань міжнародних відносин²¹.

Важливим джерелом дослідження є також і фаховий всесвітньо відомий лондонський тижневик «The Economist», де предметно аналізуються не тільки проблеми економічного характеру, а й політичні, зокрема інтеграційні процеси на європейському континенті. Питанням європейської інтеграції, східного розширення ЄС присвячено два номери «The Economist» – огляди за 31 травня 1997 р. і 23 жовтня 1999 р.²² Загальний контекст публікацій у цих номерах – це вельми позитивна оцінка щодо розширення Європейського Союзу, узагальнення необхідності посилення позицій Європи/Європейського Союзу у глобальному вимірі, аналіз недоліків і переваг цього, а також прогнози подальшої динаміки євроінтеграційного процесу. Згідно з «The Economist» сучасний інтеграційний процес зазнав потужного впливу через фундаментальні зміни у структурі міжнародних відносин післявоєнної Європи: зміщення франко-німецького балансу; необхідність створення європейської системи безпеки (як урок війни в Косово); запровадження нової спільної валюти; послаблення ролі Європейської Комісії та розширення Європейського Союзу.

Грунтовне викладення фактографічних даних щодо еволюції ідеї Центральної Європи містить «Хрестоматія Центральної Європи» (за редакцією Модош Петера. Будапешт, 2005)²³. Цей науковий збірник заслуговує на особливу увагу. У ньому порушено дискусійні питання щодо центральноєвропейськості. Важливо відзначити, що часовий простір презентований, починаючи із вже класичних праць стосовно питання Центральної Європи і завершуючи сучасними інтерпретаціями так званого ренесансу концепту Центральної Європи. Цей збірник укладено за так званим регіонально-національним принципом. Отже, тут представлено думки вчених, науковців, політиків, дослідників – австрійців, італійців, англійців, поляків, чехів, словаків, словенців і хорватів з проблемних питань центральноєвропейськості. В Угорщині ідея, концепт, поняття Центральної Європи позитивно сприймалися у наукових, політичних колах, тут багато різноманітної літератури присвячено питанню Центральної Європи. Хоча в цьому регіоні ця ідея сприймалася неоднозначно,

іноді з певним побоюванням, оскільки деякі вбачали/вбачають у відродженні німецької гегемоністської ідеї «Міттелєвропа» чи поновлення ностальгії за монархією. Навіть ці почуття відображено у хрестоматії і відповідно у працях деяких дослідників. Широка перспектива структури хрестоматії спрямована у майбутнє – і перед читачем постає питання (тепер після вступу країн регіону до ЄС та НАТО), де тепер знаходиться і куди прямує Центральна Європа?

Тематика Центральної Європи в Угорщині презентована значною кількістю наукової літератури. З-поміж неї слід відзначити, передусім, останні важливі збірники документів у хронологічному порядку: за редакцією Рінг Єви «Наше місце в Європі» (I–II т. – Будапешт, 1986); «Інтеграційні спрямування у Центральній та Східній Європі у 19–20 століттях» (Будапешт, 1997; авторський колектив – Бан Андраш, Діосегі Ласло, Марер Пал, Прітц Пал, Ромшич Ігнац); видання Лендваї Ференца «Концепції Центральної Європи» (Будапешт, 1997); Немет Іштван «Плани – Європа, 1300–1945. Погляд у майбутнє» (Будапешт, 2001)²⁴.

Угорські теоретичні напрацювання концепту ідеї Центральна Європа, як вже зазначалося, найґрунтовіше висвітлено у праці Сюч Ено «Три історичні регіони Європи»²⁵. По суті, всі інші дослідники у світі, так би мовити, спиралися на його теоретичні узагальнення чи методику дослідження цього регіону. Методологічно він обґрунтував спочатку характерні риси розвитку Західної Європи впродовж століть і лише потім вельми критично визначив власне Центральну Європу категорією «Східно-Центральна Європа», обґрутовуючи цю тезу тим, що специфіку цього регіону можна визначити через його порівняння як із Сходом, так і з Заходом. З теоретико-методологічної точки зору важливими є перелік чинників та процесів, за якими Сюч Ено, провівши паралелі історичного розвитку чехів, поляків, угорців, і на цій основі виділив Східно-Центральну Європу, відмежовуючи, відокремлюючи цей регіон від Східної Європи.

Після радикальних політичних змін 1989–1990-х рр. у регіоні та східного розширення ЄС у 2004–2007 рр. своєрідним є факт, так би мовити, відсунення на схід «Сходу». По суті, паралельно із відродженням ідеї/концепту Центральної Європи, усвідомлення народами Центральноєвропейського регіону себе європейцями, поняття/категорія Східна Європа ще більше звучить як дискримінація. І тут цікавою з теоретико-методологічної точки зору є тематика орієнту, так би мовити позитивна дискримінація орієнталістики.

У цьому зв'язку привертають увагу розвідки української дослідниці Ол. Бетлій щодо аналізу перспектив формування регіональної ідентичності України і узагальнення концепту Східна Європа, з'ясування проблем так званого іншування: «Чому Україна не хоче, щоби її зображували як східну частину континенту? Що не так зі Східною Європою? Якщо Україна не хоче бути Східною, тоді «якою Європою» вона хоче бути?». Вона, як і Н. Яковенко однозначно не поділяє думки тих, хто зміщує український простір «між Сходом і Заходом» у бік Заходу: «Така просторова ідентичність, нав'язливо тиражована на популярному рівні, сьогодні поширилася такою мірою, що поодинокі голоси представників нещодавно зреанімованої, тобто, ще не достатньо авторитетної – української орієнталістики, – стверджує Н. Яковенко, – залишаються воланнями самотнього у пустелі»²⁶. На думку О. Бетлій, реалізація в Україні концепції Східної Європи може стати об'єднавчою для всієї України. Окрім того, вона дасть змогу остаточно злокалізувати Україну на європейській мапі: «Україна є східним складником європейської концепції. Однак майбутнє покаже, на якому її кордоні остаточно зупиниться ЄС. Україна має реальний шанс поліпшити імідж Східної Європи»²⁷.

Російську історіографію питання Центральної Європи розглядаємо виключно в ракурсі суто історичних досліджень, без презентацій чи характеристики політичних ідеологем і всіляких роздумів геополітичного характеру з боку деяких російських дослідників та експертів. Зауважимо, що у ній є багато літератури та історіографічних досліджень. Слід віддати належне російській історіографії, яка системно займається як питаннями Центральної, так і Південно-Східної Європи. У Росії є спеціальні наукові заклади, що займаються європейською, центральноєвропейською тематикою.

Тут лише торкнемося наукових досліджень відомого російського історика О. Міллера, наукового співробітника Інституту слов'янознавства і балканістики РАН, викладача Центральноєвропейського Університету²⁸, а також колективної праці російських вчених щодо формування нової регіональної ідентичності країн Центральної Європи²⁹.

Дослідження О. Міллера містять комплексний аналіз концепту Центральна Європа. Вчений визначає особливості цього питання в історіографії Німеччини, власне країн регіону тощо. Утім, він вважає за доцільне аналізувати не поняття Центральна Європа, а тему Центральна Європа – тобто не приналежність тієї чи іншої країни до Центральної Європи, а яке місце відводиться тій чи

іншій країні в тій чи іншій концепції Центральної Європи. Вчений критично акцентує увагу на виокремленні негативного трактування Сходу у центральноевропейському дискурсі як «чужого», «винуватця трагедії Центральної Європи», по суті Росії. Російський дослідник, однак, стверджує, що хоча історики і продовжують дискутувати щодо реальної Центральної Європи, а політологи не вважають існування самостійного політичного суб'єкта «Центральна Європа», Центральна Європа, на його думку, існує як ідеологічний феномен десь упродовж двох останніх століть і використовується для ідеологічного забезпечення політики. «Головна функція концепцій Центральної та Східно-Центральної Європи, – за його словами, – визначається насамперед у виключенні чи ранжуванні конкурентів, які змагаються за привілейоване становище по відношенню до Заходу»³⁰.

У дещо іншому форматі досліджують питання Центральної Європи та аналізують становлення тут нової регіональної ідентичності у політичному, економічному та культурно-ідеологічному вимірах російські вчені Інституту слов'янознавства РАН Ю. Новопашин, Задорожнюк, Н. Коровіцина, Б. Желіцкі, О. Майорова, Ю. Зудінов. Вони видали колективну працю «Центральна Європа в пошуках нової регіональної ідентичності». Поняття «нова регіональна ідентичність центральноевропейських країн», «нова регіональна ідентичність Центральної Європи», «центральноевропейська ідентичність» ними використовуються як синоніми. Так, Б. Желіцкі, підкреслює взаємозалежність загальноєвропейської та центральноевропейської ідентичностей, важливість динамічної розбудови та розвитку стосунків Центральної Європи із Заходом. Доктори історичних наук Ю. Новопашин та Е. Задорожнюк досліджують політико-правовий вимір, політичні процеси нової Центрально-Східної Європи; темою дослідження російської вченої Н. В. Коровіциної є актуальні проблеми суспільної трансформації та модернізації у регіоні «навздогінної модернізації», виокремлюючи комуністичний та ліберально-демократичний досвід реформ³¹.

Політичний поділ європейського континенту після Другої світової війни спричинив формування з колишнього центра Європи периферію системи інтересів, гравітаційні центри якого донині знаходяться поза межами цього історичного регіону. Р. Яворські слушно зауважив: «Вже декілька років у поняття Центральна Європа знову є кон'юнктура. Йому присвячено спецвипуски видань, воно з'являється у назвах публікацій, про Центральну Європу дискутують на міжнародних симпозиумах, різні за характером політичні партії присвоюють собі центральноевропейськість. Причини ренесансу концепту Центральна Європа можна пояснити декількома причинами: загальною тенденцією історичного самоусвідомлення, послабленням впливу двох супердержав, а також і тим, що людям надоїли всесвітні цілі та концепції, і таким чином – у зворотньому порядку вони знову відкривають для себе сусідів»³².

Як реальний регіон Центральна Європа існує, але його важко окреслити, адже це не географічне поняття з чітко визначеними кордонами, а в історико-культурному сенсі його кордони є ще ширшими. Утім протягом десятиліть чітко сформувався два концептуальні узагальнення (зрозуміло, що ідеологем чи політичних претензій є забагато). Перший – спрямований на домінування, другий – на захист. Концепція Міттелевропа, по суті, була відображенням німецько-російської боротьби за цей регіон, його розглядали як стратегічний плацдарм для завоювань. Після Другої світової війни цей регіон опинився в зоні впливу Радянського Союзу із насадженням відповідної ідеології.

Нині формування нової Центральної Європи на зламі століть є багатовимірний процес, функціонуючий за внутрішньою логікою розвитку – як розвиток цілісного організму, що знаходиться в постійній взаємодії з новим геополітичним та гео економічним простором Європейського Союзу, який буде безперервно «зв'язати» свої інтереси – «відповіді» із станом і реакцією своїх новітніх елементів – неофітів Центральної Європи.

Перспективи подальших розвідок щодо вивчення Центральної Європи вбачаємо у вивченні історичної специфіки регіону, у застосуванні порівняльного аналізу у вивченні сучасної історії країн Центральноевропейського регіону.

На нашу думку, проблема типологізації регіону, класифікації його складових має відбуватися у контексті як максимального врахування історичного досвіду цього регіону, так із точки зору чіткого виокремлення сучасних, доленосних дороговказів його майбутнього розвитку. Так, у третьому тисячолітті, у процесі аналізу зміни геополітичної ситуації внаслідок поглиблення та розширення Євросоюзу, 1 травня 2004 р. де-юре відбулася геополітична сегментація регіону Центральної та Східної Європи, відбувся його розпад на окремі сегменти (Центральна Європа, Східна Європа) як у географічно-просторовому, так і соціо-економічному та політичному вимірах.

Зрозуміло, що новий кордон Центральної Європи, який формується і не збігається з культурними кордонами Європи, на нашу думку, є не тільки простим лінійним простором чи просторовим бар'єром, який, до речі, чітко відмежовує у цьому випадку регіон Центральної Європи та Україну. В даному контексті, аналіз геополітичної ролі нових східних кордонів Євросоюзу *volens volens* має вже сьогодні суттєвий вплив на поступове формування нової моделі відносин між розширеним Євросоюзом та Україною.

По суті, на Центральноєвропейському регіоні відбулася подія, яку ще мало хто зрозумів чи зміг осягнути її значущість, а саме: докорінно змінилася геополітична ситуація. Фактично відбулася чітка структуризація геополітичного простору Центральної та Східної Європи, наслідки якої вже нині мають і в перспективі матимуть безпосередній потужний, більшою мірою негативний, вплив, зокрема і для України. Можливо коректнішим буде визначити ці події як природний і закономірний процес «повернення» країн регіону до Європи, як зникнення розподільчих ліній в Європі. Втім, досить рельєфні проблемні питання, реалії сьогодення вимагають глибшого, комплексного дослідження (територіальних, соціо-економічних, етнокультурних, геополітичних складових) сучасного євроінтеграційного процесу країн Центральної Європи. Вивчення цієї проблеми набуває особливого, вкрай актуального значення для України, оскільки вже сьогодні є наявними (здебільшого негативного характеру) безпосередні наслідки розширення Євросоюзу на Схід.

Важливим елементом дослідження є географічне окреслення сучасного регіону нової Центральної Європи. Зрозуміло, що правила гри, які періодично визначалися та визначатимуться головними гравцями на міжнародній арені, змінюються залежно від кон'юнктури, відповідній геополітичній ситуації. Але якщо геополітичний простір, який досліджується у динаміці його розвитку, є мінливим і може внаслідок певних історичних обставин змінитись, то геокультурні образи формуються триваліше і не зникають відразу. Так, геокультурний простір Центральної (Середньої) Європи як образ, по суті, визначає також і масштаби нової Центральної Європи. Втім, зазначимо, що масштабний образ – це Європа, а вже образи чи символи які задають внутрішні параметри країни, визначаючи також і її ідентичність. На початку третього тисячоліття країни Центральної Європи повертаються на шлях європейської цивілізації, хоча як блискуче сформулював М. Кундера: «Центральна Європа палко бажала бути сконденсованим варіантом самої Європи в усьому своєму культурному розмаїтті – мала суперєвропейська Європа, зменшена модель Європи, що була б складена з держав, створених за одним правилом найбільша різноманітність у межах найменшого простору». Чи успішним буде цей шлях, починаючи вже в рамках Євросоюзу, покаже час, але успіх їх саме європейської за характером консолідації буде залежати від спроможності держав Центральної Європи «подолати» так звані одвічні образи, комплекси, які міцно зберігаються в історичній пам'яті народів регіону.

¹ Україна в сучасному геополітичному просторі: теоретичний і прикладний аспекти / за ред. Ф. М. Рудича. – К.: МАУП, 2002. – 486 с.; *Ткач Д. І.* Сучасна Угорщина в контексті суспільних трансформацій: Монографія / Ін-т політ. і етнонац. досліджень НАН України. – К, 2004. – 504 с.; *Зеленько Г.* «Навздогінна модернізація»: досвід Польщі та України. – К., 2003; *Зеленько Г. І.* Політична «матриця» громадянського суспільства: досвід країн Вишеградської групи та України. – К.: Знання України, 2007. – 336 с.

² Досвід країн Вишеградської четвірки на шляху до ЄС: уроки для України. – Мукачеве, 30–31 жовтня, 2003. – Національний інститут стратегічних досліджень, Закарпатський філіал, Фонд Фрідріха Еберта. Аналітичні оцінки. – Ужгород, 2003. – 136 с.; Безпосереднє сусідство України з ЄС: закриті кордони чи нові імпульси до співпраці? – Ужгород, 2002. – 180 с.

³ Україна і Європа (1990–2000 рр.). Частина 2. Анотована історична хроніка. Україна в міжнародних відносинах з країнами-членами Європейського Союзу. – К.: Ін-т історії України, 2001. – 124 с.; *Горенко О. М.* Соціально-політичний вимір європейської інтеграції та України. – К.: Ін-т історії України НАН України, 2002. – 154 с.; Розширення Європейського Союзу: вплив на відносини України з центральноєвропейськими сусідами. – К.: КІС, 2004–357 с.; *Кіш Єва.* Центральна Європа як складова Європейського Союзу // *Carpatica – Карпатика*. – Вип. 35. – Ужгород, 2006. – С. 48–57; *Вона ж.* Геополітична сегментація Центральної та Східної Європи: наслідки для України // *Науковий вісник Ужгородського університету*. – Ужгород, 2007. – Вип. 5–6. – С. 40–46.

⁴ *Левандовський В.* Україна та Східна Європа в європейській політичній літературі другої половини XIX ст. // *Політологічні читання*. – 1993. – № 1. – С. 142–183; *Він же.* Україна в геополітичних концепціях першої третини XX сторіччя // *Там само*. – 1994. – № 2. – С. 67–75; *Він же.* Україна в геополітичних концепціях першої третини XX сторіччя // *Там само*. – № 3. – С. 58–68.

⁵ *Рябчук М.* За огорожею Меттерніхового саду // *Круглий стіл Україна та Європа: єдність у розмаїтті*. – Жовква: Місіонер, 1998. – С. 31. (*Рябчук М.* За огорожею Меттерніхового саду // *Нова Європа. Незалежний культурологічний часопис «Ї»*. – № 13. – 1998. – С. 6–19).

⁶ *Гнатюк О.* Прощання з імперією: Українські дискусії про ідентичність. – К.: Критика, 2005.

⁷ *Кундера Мілан.* Трагедія Центральної Європи // *Незалежний культурологічний часопис «Ї»*. – Львів, 1995. – № 6.

* Мельникова І. М., Мартинов А. Ю. Україна в новому геополітичному устрої Центральної та Південно-Східної Європи (90-і рр. XX ст.) // Україна і Європа: Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки. Міжвід. зб. наук. праць. – Вип. 10 / Відп. ред. С. В. Віднянський. – К.: Ін-т Історії України НАНУ, 2001. – С. 97.

* Левандовський В. Україна в геополітичних концепціях першої третини XX сторіччя // Політична думка. – № 3. – 1994. – С. 66.

⁹⁰ Вандич П. Ціна свободи. Історія Центрально-Східної Європи від Середньовіччя до сьогодення. – К.: Критика, 2004. – С. 9, 11.

⁹¹ Там само. – С. 15.

⁹² J. Kloczowski. Historia Europy Środkowo-Wschodniej. T. 1. – Lublin, 2000. – S. 10–11.

⁹³ Там само.

⁹⁴ O. Halecki. Borderlands of Western Civilization. A History of East-Central Europe. – New York, 1952.

⁹⁵ Гнатюк О. Прощання з імперією: Українські дискусії про ідентичність. – К.: Критика, 2005.

⁹⁶ Central Europe. A New Dimension of Heritage / Ed. Jacek Purchla. – Cracow, 2003.

⁹⁷ Там само.

⁹⁸ Emil Brix. Кизйр-Еурупа:мьлт йс јцвх // Eurypai Utas. – 2004. – № 2; Emil Brix. Az újragondolt Кизйр-Еурупа // Eurypai Utas. – 2001; Emil Brix. Eurypa, a kulturőlis project // Eurypai Utas. – 2005. – № 2; Erhard Busek. Az elkőpzelt Кизйр-Еурупа // Eurypai Utas. – 1992.

⁹⁹ Sporluk R. Defining «Central Europe»: Power, Politics and Culture // Cross Currents. A Yearbook of Central European Culture. – 1982. – № 1. – P. 30–38; Konrád G. Is the Dream of Central Europe still alive? // Cross Currents. – 1986. – № 3; Bojtar E. Eastern or Central Europe? // Cross Currents. – 1988. – № 7. – P. 253–270. Kis D. Variations on the Theme of Central Europe // Cross Currents. – 1987. – № 6. – P. 1–14. Bojtar E. Eastern or Central Europe? // Cross Currents. – 1988. – № 7. – P. 253–270; The Lisbon Conference // Cross Currents. A Yearbook of Central European Culture. – 1990. – № 9.

¹⁰⁰ Európai Utas. – 1995–2007.

¹⁰¹ Európai Szemle. – 1995–2007.

¹⁰² Eastern approaches / A Survey of European Union // The Economist. – 1997. – 31 May. – P. 17–19. My continent, right or wrong / Ŕ Survey of Europe // The Economist. – 1999. – 23 October. – P. 3–5.

¹⁰³ Közép-Európai olvasókönyv. Szerkesztette Módos Péter. – Bp. – Osiris, 2005.

¹⁰⁴ Ring Éva (szerk.) Helyünk Európában. Nézetek és koncepciók a 20 századi Magyarországon, I–II kötet. – Budapest. Magvető, 1986; Integrációs törekvések Közép- és Kelet-Európában a 19–20 században. – Budapest, Teleki László Alapítvány, 1997; Lendvai L. Ferenc. Közép-Európa koncepciók. Áron kiadó. – Budapest, 1997; Németh István. Európa-tervek, 1300–1945. Visszapillantás a jövőbe. – Budapest. ELTE Eötvös kiadó, 2001.

¹⁰⁵ Szűcs Jenő. Vázlat Európa három történelmi régiójáról // Történelmi Szemle. – а 3, 1981; Szűcs Jenő. Hanák Péter. Európa régiói a történelemben. Budapest, 1986.

¹⁰⁶ Бетлій О. Перевинайдення Східної Європи // Критика. – 2007. – № 7–8. <http://krytyka.kiev.ua>

¹⁰⁷ Там само.

¹⁰⁸ Миллер А. И. Тема Центральной Европы: История, современные дискурсы и место в них России // Регионализация посткоммунистической Европы: Сб. науч. трудов. – М.: ИНИОН, 2001; Он же. Тема Центральной Европы: История, современные дискурсы и место в них России // Новое литературное обозрение. – 2001. – № 54; Miller A. Central Europe – a Tool for Historian or a Political Concept // European Review of History. Vol. 6, 1999, № 1; Миллер А. И. Восток Европы или к востоку от Европы? // Pro et Contra. – 1998. – № 2. Весна; Он же. Регионализация посткоммунистической Европы // Политические исследования. – 2001. – № 4; Он же. Центральная Европа как исторический регион. – М., 1996.

¹⁰⁹ Международный исторический журнал. – 2000. – № 11. Аналитические исследования в исторической науке: Центральная Европа в поисках новой региональной идентичности // Новая региональная идентичность центральноевропейских стран. Сборник подготовлен в отделе современной истории и социально-политических проблем. www.history.machaon.ru/all/number_11/analit4/europe

¹¹⁰ Миллер А. И. Тема Центральной Европы: история, современные дискурсы и место в них России // Новое литературное обозрение. – 2001. – № 54.

¹¹¹ Проблемы новой региональной идентичности центральноевропейских стран («Круглый стол») // Славяноведение. – 1997. – № 3. – С. 3–27.; Вестник Российской академии наук. – 1993. – Вып. 63. – № 12. – С. 1104–1105; Славяноведение. – 1997. – № 3. – С. 3–27; Славяноведение. – 1998. – № 3. – С. 15–29; Новопашин Ю. С. Новая региональная идентичность центральноевропейских стран как научная проблема // Славяноведение. – 1999. – № 3. – С. 15–29.

¹¹² Яворські Рудольф. Історичні виміри дискусії про Центральну Європу / переклад з оригіналу Тібора Волфа: Rudolf Jaworski. Die aktuelle Mitteleuropadiskussion in der historischen Perspektive // Historische Zeitschrift. – 1988. – № 3. – 247.